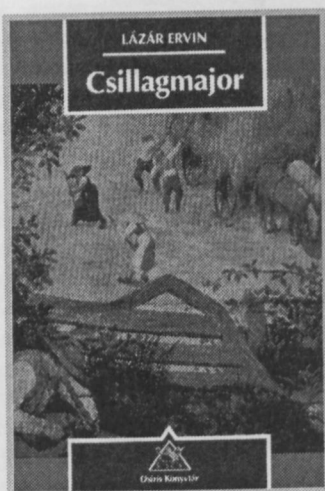

Fővárosa: Rácpácegres

LÁZÁR ERVIN: CSILLAGMAJOR

Volt valamikor egy különös birodalom, középpontjában egy különös hangzású helységgel, Rácpácegressel, amely valahol Miszla, Nagyszékely, Németkér, Sárszentlőrinc és Simontornya közelében, nem messze a pálfai grófi kastélytól és a cecei kúriától terült el. Ma már nyomorúságos, vakolatjahullott, cserepevert, ablakatörött puszta. Ám tegnap könnyen eltévedhetett benne az idegen, kóvályoghatott a cselédházak, a magtár és az istállók között, ha nem tudta, hol a Kissarok meg a Nagysarok, a Középsőház meg a Lórédomb, a Nagyszederfát mint messze kimagasló tájékozódási pontot nem is említve. Útja is volt, méghozzá „ráadási”-nak hívták az itt lakók. A Barták, Keserűk, Bútösök, Krániczok, Mészárosok, Szojtyori Istvánék, aztán Priger András, Szűcs Lajos, Hujber Gyula, Tájbel Lőrinc, Bartalosné. A többiek, Jósvai Jancsi, Keserű Pisti, Bedzsó, Gazdag Pisti, Molnár Jopi, de még a világ szégyene, a rosszéletű Katunci is csupa meghitt ismerős, nem véletlenül szerepelnek a még oly furcsa bece-

nevükön. A szokatlan szóhasználat azonban nemcsak a kedveskedő elnevezésekre, megszólításokra terjed ki. Az egymás bevezésén túl is bensőséges, bizalmas. A különös birodalomnak különös a nyelve is; más „a szavak röpte” itt, mint másutt. „Akkorika” – mondják az akkora, akkorka helyett. „Ilyeski” – az ilyen forma, ilyen valaki pótlására. „Bodroska” – a bárányfellegek jelzésére. Itt a hüvelykujj „hüvék”, a műhely „méhel”, itt az „eleivel” az eleintét jelenti, továbbá „elejbe”, nem pedig elébe mennek valakinek, és nem kacabajkátok vagy a kacataitok vannak, hanem „kacabajátok”. „Meg vagy körösztüve” mondják a megkereszteltnek; behunyt helyett „bekumott” szemmel menni, és nem parancsolni, de „parancsúni” szokás erre felé. A gyöttelelem, a kín nem fojtogatja, hanem „fujtogatja” az embert – mintha a magánhangzók nyíltabbá válása előtti állapotot őrizte volna meg a nyelv, a tájnyelvi különlegességek mellett. A kuvik „hosszú íkkel” jajgat, és ha valakitől, halkítsa bár „hüppögőrsre” a sírását, azt kérdeznék, „Mér rín?”, akkor mintha idevaló nyelvre akarnák fordítani a „Miért sír?” „idegen nyelven föltett” kérdését. Ha pedig egy máshonnan idetévedt érdeklődik bizalmasan, „Nincs cucád?”, akkor illik ugyanolyan kedélyesen értetlenkedni, „Micám?” A közvetlenség, az együvé tartozás jele, hogy nincsenek egymás előtt titkaik, tudják, ki hány pénzt ér, ki miben gyarló vagy erős. Nem ütköznek meg a borúlátó természetű Priger András örökös vészmadárkodásán, büszkéek viszont Szűcs

Osiris Kiadó
Budapest, 1996
104 oldal, 550 Ft

Lajosra, a híres kovácsukra, hiszen őt még az ördög szerint is por és hamu helyett vasból gyúrta és kalapálta a Teremtő.

Elsősorban azonban a rácpácesiek jó ismerője az elbeszélő. Minden titkok tudója s értője mindenféle beszédnek.

Nemcsak előadója, hanem többnyire szereplője is a történeteknek.

Résztevője, ritkábban cselekvőként, gyakrabban szemlélőként, a megtörtétek tanújaként. Szükség is van a tanuskodására, merthogy nemegyszer olyasmik esnek meg körülötte s vele, hogy másokkal együtt maga is hitetlenkedik („Látszott, hiszik is, nem is”; „Befogtam a szemem – hátha káprázik”). A trapézos mutatványoktól, ahol egyre trükköznek, „kunsztotzik az ember”, a halottak feltámasztásáig, „fittyet hányva” a természet törvényeinek, sok mindent csak hökkenten, „megbabonázva”, elbűvölten nézhetnek, mint egy varázslatot, „túl a titkok határán”. Megfontolja, mikor álljon elő az elmondásukkal, mikor fölösleges már attól tartania, hogy „nem hiszik el”, amit mesélni akar. Ez a körülményeskedő óvatosság éppúgy megnyerővé teszi, mint a közvetlen megszólítás, az odafordulás a fásult vagy bizalmatlan hallgatósághoz, nehogy azt higgyék, már „megint becsapták őket”. Nemcsak az emberekkel, Rácpácesreg minden rendű és korú lakójával van bensőséges viszonyban, nemcsak velük képes azonosulni, hanem a természet élőlényeivel, tárgyaival és elemeivel is. Ezt a benyomást erősítik az érzelmes környezetrajz stilisztikai eszközei, a megszemélyesítések, kicsinyítések, babusgató becézgetések. Az elbeszélő a homokfalba vájt üregben fészkelő színpompás madár kellemetlen hangzású nevét, az inkább nehézkesnek és ormótlannak, semmint légiesen könnyednek, kecsesnek elképzelt gyurgyalagot gyurgyókára cseréli föl. Ebben az érző, lelkes, animista világban hallja, ahogy a sírásáskor kidobált föld sziszeg,

duhog, huppan és szuszmorékol; hallja a nagy szelek hujjogását, a nyújtózkodó papsajtok derekának ropogását s az őszi párák motozását, télfelé pedig ahogy fagyott göröngyöket diderget a táj. Észreveszi, ha valakinek akkora a bánata, hogy elhervadnak tőle a muskátlijai, a kicsibéi megfeketednek, a kutyája meg kihullatja a szőrét, fogát mély együttérzésében. Csupa lélek és csupa elevenség, mozgás itt a mindenség. Még a mennybolt karéjja a fénylő kicsi égitestek is mintha a birodalomhoz tartoznának, mintha a *csillagok* majorsága egy volna a birtokrészek közül. Am az oldott, könnyed, egyszerű érzések derűs színezetű hangoltságát mindenekelőtt onnan nyeri, a naiv, élőszőra emlékeztető előadás közvetlenségét elsősorban azzal alapozza meg, hogy megteremti maga körül az otthonosság légkörét. A történetek mondásában többnyire személyesen érdekelt elbeszélő-szereplő a kötet keretétől szolgáló írásokban – a nyitót, illetve a záró novellában, a jelentés szempontjából is hangsúlyos felütésben, illetve zárlatban – is gyermekként jeleníti meg önmagát. Az előbbiben az öt kilométerre lévő iskolából haza igyekvő kiskölyökként, az utóbbiban a városból kissé kényszeredetten hazalátogató felnőttként. Amott, hogy a rémlátomásaiban fekvő óriásnak képzelt hegyen átvágjon, és a szüleihez, a családjához jusson, önmagát kell biztatnia, bátorságpróbákat kell kiállnia, akadályokat kell legyőznie. Emitt ismerősei biztatják, hogy tékozló fiú, látogatná meg a múltjába „belegabalyodott”, a pusztán bolondnak nézett anyját, s bírná rá otthona elhagyására. Az elején félelme felnagyításával

maga teremti meg a csoda, a bűvölet varázsát,

a végén felelős tehetetlenségével épp megtörni szeretné azt, kivonni magát a hatalma alól. Korábban maga is alakítója és továbbítója azoknak a hiedelmeknek, babonás sejtelmeknek, amelyek a pusztai nép önszemléletét jellemzik. Utóbb, ki-

vakaródzva a szegénységből, ijedten veszi tudomásul felnőtt korában is kísértő erejüket, hihetatlenségükben is megnyugvást nyújtó világértelmezésüket, sorsmagyarázatukat. A szemlélet eltéréseit, a gyermekorból a felnőttkorba érés különbségeit az elbeszélőmód váltásával is érzékelteti: a közvetlen első személyű, vallomásos formát auktorialísrá, a tárgyilagossá harmadik személyűre cseréli föl. Az előadásmódok eltérései, a nézőpontok változásai az idősíkok cserélgetésével együtt úgy növelik az érdeklődést az elmondandók iránt, a történeteket úgy tartják feszültség alatt, hogy a gyermeki felfogásból eredő szemlélet mindvégig meghatározó marad. Ennek pedig az otthon az alapja; az otthon, amelyik nemcsak a családot, és nem is csupán a pusztát, de az egész világot jelenti.

Ezt a kiemelt helyeiben, tájékozódási pontjaiban és a sajtószerű nyelvben is megkülönböztetett, zárt, körülhatárolt világot, ezt a különleges birodalmat sohasem belülről, hanem csak *kívülről* érhetik meg a leletek, csodák. A messzeségből érkezhet a hegynyi nagy óriás, akinek malomkő méretű az ingombja, a kisujja a Siót íveli át, a hüvelykujja egy dombot fed be, ha pedig talpra szökken, fejével eltakarja a Napot (*Az óriás*). Hogy az angyal honnan indul hozzájuk éjszakai útjára, éppúgy homályba vész, mint ahogy az ördög startolási helye is. Az utóbbi lakhat a kénköves pokolban is, vágta az onnan lovát patkolgatni, ám az előbbi aligha a mennyből ruccan ki egy kis csínytevésre, hiszen mi szüksége volna ott arra a sokféle konyhai vicik-vacakra – derelyevágóra, fakanálra, borsszóróra, miegyébre –, amiket az éj leple alatt a rácpácegresi házakba besurránva eltulajdonít (*A tolvaj, A kovács*). Távol él, és csak „nyárára” szokott a pusztára menni Széni nagyságos, aki „akár mennyire különbözik is”, „mégiscsak közülünk való”, és aki a hátgerincének kiegyenesítését nem mindennapi módon vé-

gezteti el: kötelet hurkoltat a lábára és a nyakára, hogy aztán az egymásnak háttal fordított négy ökörrrel meghúzássa őket (*A nagyságos*). Teljesen ismeretlen hely küldötte viszont a váratlanul megjelenő, majd hirtelen eltűnő fehér „gyolcsinges”, aki kukoricatöréskor a pusztaiak mögött a le-törtetlen csöveket szedi össze, hogy kupacba rakva otthagyja nekik (*Csillagmajor*). Segítőkészsége és példamutatása ámulatot kelt, nem így gróf Zagyfalvy Sándorné, született Heybart Isztiméria jótékonykodása. Ő az ócska, rongyos ruháikat, félretaposott bakancsaikat estélyikre, frakkokra, lakkcipőkre cseréli, míg nem – a munka miatt, a sár miatt – addig bővítik és szűkítik, toldozzák és foldozzák azokat, hogy majdnem olyanok lesznek, mint a régiek voltak: „Rácpácegresen helyreállt a rend” (*A grófnő*). Többre hívatottnak hivataloskodja magát *A porcelánbaba* Csurmándija, a „megyeszékhelyről”, aki „falakat tart a vállán, oszlopokat, egy új világ tartóoszlopait”. „Minékünk nincs lehetetlen” – nyilatkoztatja ki, mintha maga a Megváltó volna, akitől nem egyszerűen csak jótetteket, de csodákat lehet várni, halottak életre keltését. Ki is hantoltatja az elhunytakat, ám a feltámadás elmarad – a megye küldötte nem tér vissza a pusztára, ígérete földjére. Ahol a porrá vált halottakat gyászolva „három teljes napig nem kelt föl a nap”. Mintegy Csurmándi ellenpárja *A cirksusz szőke* fiúja: hintáján száll szép lassan, méltóságteljesen előttük, fölöttük, de senki sem érinti meg, és érzéketlenül nézik, mennyire szívszorító a tekintete.

A novellahősök másik csoportja

nem ártó, gonosz szándékkal, alattomban, de nem is a csodát ígérők magabiztosságával vagy a jótévők félszégével látogat el a pusztára. Nem megváltók, de menekülők, nem nagyságos úrnők, urak ők, de üldözöttek, „kujtorgók”. *Az asszony* címszereplője karácsony előtt csecsemő fiával

keres itt oltalmat az üldözői elől, ám hiába bújtatja az „egész pusztá”, Bederik Duri, ez a nevében is idegen, csósz, mezőőr vagy erdőkerülőféle, aki mindig itt ólálkodik a környéken, elárulja őket. Tankokkal zárják körül a pusztát, lánctalpas monstrokokkal rombolják le a házakat, valamiért oly „ádázul gyűlölik” az asszonyt. A *kujtorgó* nagypénteken lopózik ide, s kap fekvőhelynyi védelmet a csirastálló üres állásában, míg vérét nem ontják a sötét éjszaka autóval érkező ismeretlenek. A kitelepítésre ítélt györkönyi sváb házaspár menedékre, sőt otthonra lelne itt, ha ismét csak Bederik Duri fel nem jelentené őket és a segítőtiket, akik tudják, hogy a bűnpártolásért börtön járhatna nekik (*A keserűfű*). Éppúgy a maguk törvénye szerint cselekednek, mint Hötöle, a bajnok, és hozzá hasonlatosak abban is, hogy amiképp ő az idegen katonákkal szemben, úgy védenék ők is a maguk igazát, a szedett-vedett ruhájú „katonafélé”-k ellen (*A bajnok*). A túlerővel, különösen pedig az erőszakkal történő szembeszállás azonban semmi emberi esélyt nem kínál számukra, hiába fognak össze, hiába segítik egymást. Illetve egy esetben mégsem hiába: a hosszú malaclopóban, pantallóban megjelenő „úrféle”, az ördög eszén sikerül túljárni. Mégpedig imígyen: a lova patkolásához a pusztá apraja-nagyja hordja, amit csak lel, vasvillákat, lóvakarókat, zablavasakat, vasalókat, lábosokat, röpikeket, gurigákat, de még a citerahúrokat is, hogy aztán e különös igyekezetnek, e rácpácesresi „gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a kovácsodat véded” mozgalomnak köszönhetően a patkók súlya alatt beszakadjon a föld. Az ördög a lovát ugratná, mert fizetni se akar a munkáért, és miközben ők ketten alázuhannak, vészjósló hangon morog és remeg a föld. A furfang győzedelmeskedik. Nem így az ügyesség, a szorgalom és a tehetség: Hötöle a különös nevű katonákat – Anszur, Nurap, Talit – hiába veri meg súlylökésben és magasugrásban,

mert amikor a futásban is első lenne, a füles sapkások tisztje géppisztollyal teríti le hat golyót ereszt a mellébe. A megszállókkal, a pusztá lakóit a maguk erkölcséből, szokásaiból erőszakkal kiforgatni akarókkal, legyenek azok idegenek, vagy ávósok és rendőrök (*A kút*), a nyílt küzdelem eleve vereségre ítéltetett. A tulajdonaiktól megfosztottaknak, a folyton megfélemlítetteknek, az üldözötteknek és kiszolgáltatottaknak nincs földi hatalom, ki igazságot szolgáltatna.

Ám amit elmulaszt a földi igazságszolgáltatás,

elvégzik azt az égiek, a természetfeletti. „Az ellenállás elveszíti a maga reális értékét, és a teoretikus-fantasztikus világba menekül” (Bonhoeffer) – a képzelet megoldja a megoldhatatlan küzdelmeket, elégtételt szolgáltat a szembeszegülők számára, fölemeli őket a csodás lények tartományába. Hötölét, a bajnokot nem lehet elpusztítani. Csecsemő korában mint hetedik gyermeknek, kenyérpusztítóknak, fölöslegesnek, hiába nyomták a hideg víz alá a fejét, csak megedzették vele. S aki egykor a halálát akarta – a nagyanya –, az lesz most, a géppisztolysorozatot követően az életre keltője: a vályú jéghideg vizébe fekteti, s ő, mintha cseresznyemagok volnának, hat golyót köp a markába. De csoda esik a két öreg svábbal is, megmenekülnek az elhurcoltatásuk elől. Mielőtt a katonák lelőnék őket, eltűnnek a koronás maszlag, bölöndök, fostos paréj, papsajt takarta földről. „A gizzazok rezdületlenek”, az öregek helyén két virágot nyitó keserűfű nő – ezt rakja majd, gyökerestül, két jó maroknyi földdel együtt a kalapjába, és ülteti el, végtisztesség tevésül a falujuk temetőjében az egyik pusztai férfi. Éppúgy az igazságtévés az átváltozások és a csodás lények eredete és szerepe, mint a csecsemőjével menedéket kereső asszony esetében: a tankokkal körülzárt pusztaiak a rájuk váró büntetést csak a természetfeletti erők beavatkozásával kerülhetik el. Ezek lebeg-

tetik, tűnékenyen, mint a délibáb a házakat s a lakókat, hogy a katonák nem találva a biztos célpontot, becsapottnak érezzék magukat, és bosszújuk az áruló gazember Bederik Duri ellen forduljon, a gonosz meglakoljon. A szemkápráztató, meghökkenítő csodák tehát nemcsak a felmagasztosítást szolgálják, hanem a lepleződést, az erkölcsi megsemmisítést is. A fantasztikus jelenségek a szellemi és az anyagi határának áthágásából születnek (Todorov): a kujtorgó kiontott vére föl-felé folyik a dombokon, talán figyelmeztetésül, intő jelként. És a vérfolyam nyomában jövő lovas katonák hiába kérdezik, miért árasztották el a pusztaiak a világot, hallgatás a lesújtó válaszuk. Az „Emberek, itt most már minden a maguké” álszent jelszavát szajkózó Csurmándi lepleződése a bűnhődés különleges fajtája: a pusztaiak cselvető rábeszélését – ássák ki a halottaikat – cserbenhagyásukkal tetézi a hatalom képmutatására és a felfordult világra valló szerepcseré révén. Az ellenfél szokott ugyanis rábeszélni, ő pedig mindenható segítőtársként jeleníti meg magát – ez mutatja megbízói cselvetését is. A pusztaiak példája pedig igazolja a tudós Honti János szavait: a mese úgy értelmezi a világot, hogy az emberi kicsiség és tehetetlenség a világrend jóindulatával találkozik.

A Csillagmajor elbeszélője is számít az olvasói jóindulatra. Az ő captatio benevolentiae-ja így hangzik: Kedves utazó, ha egyszer Rácpácesgresre tévedsz, ne mulaszd el a füledet a földre szorítani. Halk duhogást és döbögést fogsz hallani, mert máig ott küszködik a kovácműhely előtt a Sántán a rácpácesgresi kovács patkóival. Van aztán egy másik hely, egy betemetett kúté, ahol viszont egy horpadás emlékeztet a múltra. Ha ide fekszik valaki, és itt hallgatózik, a narrátor édesapját hallja mulatozni. Valaki citerázik neki, de bögő, hegedű hangja is hallik – talán így feledtetik vele, hogy míg élt, becsapták, elvették a földjét. Onként szállt ugyan alá, menekült

a kútba a rendőrök, ávosok elől, ám vigasza csak annyi lehet, hogy a fia is hallja a dübörgő zenét. Hallja, és mégis azt mondja: „Csönd van itt, anyám, néma csönd.”

E különös birodalom csöndjét megtörni – kellett ehhez a jóakarát felkeltésén, a hallgatóság megnyerésén túl még valami más is. Az alkalmas idő eljövetele. Azé, aminek szükségét erősen nyomatékosítja a nyitó novella, *Az óriás kerete* („Úgy érzem, itt az ideje, hogy elmondjam...”; „Talán attól féltem, nem hiszik el. De most úgy éreztem, itt van az ideje”). Mi tartotta vissza eddig az elbeszélőt? Mi gátolhatta? Talán ugyanaz, mint haza siető egykori kisiskolás önmagát: egy óriás. Őt kellett átlépnie. Ő feküdt keresztbe előtte, ő állt az útjába. Vagy legalábbis – az árnyéka.

Illyés Gyula lehetett ez az óriás. Hiszen ha nem ő adott is nevet a birodalomnak, mégis mintha egyik keresztiszülője lett volna. Általa vált ismertté, elválaszthatatlan lett tőle a „puszták népe” Rácesgresre. Ha rettegni, félni nem is, de tartani csakugyan lehetett attól, hogy esetleg frivolnak hat, súlytalanok mutatkozik a monológok könnyűségét, a kiszámolósdi játékosságát idéző új név, a bérmaságban kapott Rácpácesgres. Hogy a szociális felelősség vállalásának, az egyszerre kollektív és személyes kérdések felvetésének könyvével, a száraz statisztikai adatokat egyéni élménnyel párosító szociografikus regény nyel olyan magasra került a mérce, hogy bajnok legyen a talpán, aki átviszi. Az elszánt lendületvételhez, furcsa mód, maga az Illyés-könyv is adhatott bátorítást. Humorának az a mélysége és kedvessége, amit már Babits is méltatott. Az a kedély, amiben „gyermekkorának parlata, önnön múltjának lelke él”, miközben egy „egzotikus néptörzs különös szertartásait” meséli el. De ugyancsak Babits idézte Kukorica Jancsi példáját, aki hamar elrúgja a cselédséget, csak hogy mesebeli hőssé vál-

jon. Ehhez még hozzátehetjük Kodolányi János szavait, aki szerint a *Puszták népe* cselédsége az abesszíniai rabszolgaság színvonalán él, a bölcsőtől a sírig, és hogy menekülés e rabszolgaságból csak a Mennyek Országába van.

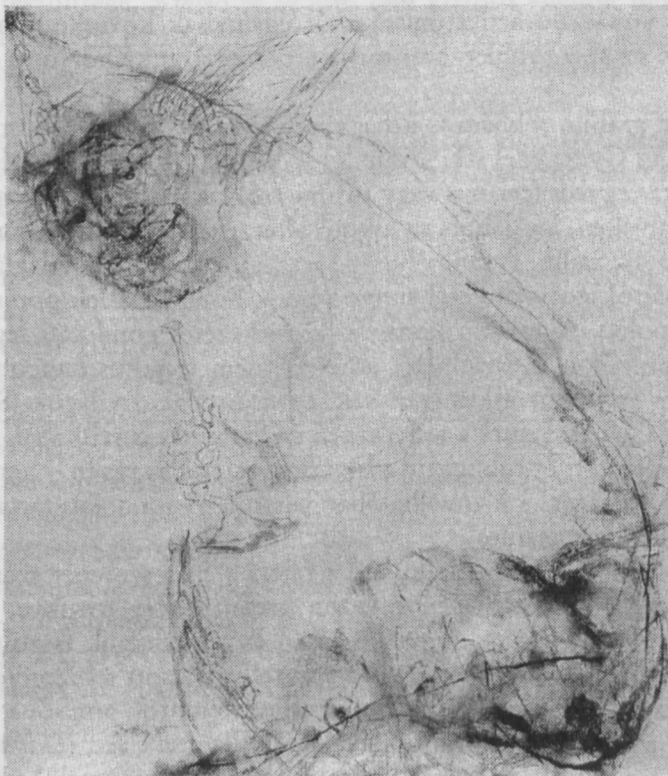
Lázár Ervinnek azért is lehetett mersze a mágikus menekülés útjait a Csillagmajorig elvezetni, mert ő is gyermekkorának parlátát adja, benne is önnön – csodákra érzékeny, titkokra fogékony, játékoságra kész, együttérzéssel teli – lelkének múltja él.

Kötetével igen messzire jutott:

a maradandóság közvetlen közelébe. Oda, ahol nem szülőföldje másik szülőttje, nem

az „óriás” előd, Illyés Gyula várja, hanem ahol Tamási Áron a második mesemondó. Az első pedig Mikszáth Kálmán, akitől szintén biztatást kaphatott. A *Galamb a kalitkában* előszavában írta: „A múzsa is kivénült dáma már. A háztartása is más volt azelőtt; szép szobalányát, a Phantasiát, elbocsátotta szolgálatából s a helyett egy szurtos, mogorva mindenest tart: a Megfigyelést”. A Csillagmajor merész-sége: egy szép szobalány rehabilitálása, a fantázia visszahelyezése a jogaiba és a szerepeibe. (*Osiris*)

Márkus Béla

RUTKAY SÁNDOR: BOHÓC (1995)

